

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО

**ПРАВОВА І ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА
УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ
ЗА УМОВ МОДЕРНІЗАЦІЇ
ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО ЖИТТЯ**

Монографія

За редакцією професора *М. П. Требіна*

Харків
«Право»
2017

УДК 32.001:316.3(477)
ББК 66.0(4УКР)
П68

За планом науково-дослідних робіт
Міністерства освіти і науки України 2013–2015 рр.

Рекомендовано до видання вченою радою
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
(протокол № 5 від 25 грудня 2015 р.)

Рецензенти:

І. В. Карпенко – доктор філософських наук, професор, декан філософсько-го факультету, завідувач кафедри теоретичної і практичної філософії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

О. В. Петришин – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Заслужений діяч науки і техніки України, перший віце-президент Національної академії правових наук України;

В. Ф. Смолянок – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Колектив авторів:

О. О. Безрук, кандидат політичних наук, доцент; *Л. М. Герасіна*, доктор соціологічних наук, професор; *І. В. Головка*, кандидат політичних наук; *І. Д. Денисенко*, доктор філософських наук, професор; *О. П. Євсєєв*, кандидат юридичних наук, доцент; *Ю. Ю. Калиновський*, доктор філософських наук, професор; *Г. П. Клімова*, доктор філософських наук, професор; *В. П. Колісник*, доктор юридичних наук, професор; *В. В. Кривошеїн*, доктор політичних наук, професор; *О. М. Кузь*, доктор філософських наук, професор; *Г. М. Куц*, доктор політичних наук, професор; *С. В. Куцепал*, доктор філософських наук, професор; *Т. В. Панченко*, доктор політичних наук, доцент; *В. Л. Погрібна*, доктор соціологічних наук, професор; *І. О. Поліщук*, доктор політичних наук, професор; *М. П. Требін*, доктор філософських наук, професор; *Т. О. Чернишова*, кандидат філологічних наук, доцент; *К. Г. Яцура*, кандидат політичних наук

Правова і політична культура українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя : монографія / [О. О. Безрук, Л. М. Герасіна, І. В. Головка та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2016. – 560 с.
ISBN 978-966-937-106-5

Монографію присвячено дослідженню правової і політичної культури українського соціуму за умов модернізації політико-правового життя, формуванню правової компетентності особистості, толерантності і консенсуальним практикам в ціннісній структурі правової культури суспільства, ідеологічним імперативам політичної культури у контексті формування соціальної ідентичності, впливу «Революції гідності» на політико-правове поле України.

Для студентів, аспірантів, викладачів вищих навчальних закладів, працівників органів державного управління та місцевого самоврядування.

УДК 32.001:316.3(477)
ББК 66.0(4УКР)

© Безрук О. О., Герасіна Л. М., Головка І. В.
та ін., 2016

© Оформлення. Видавництво «Право», 2016

ISBN 978-966-937-106-5

ЗМІСТ

Передмова (Требін М. П.)	5
---------------------------------------	---

Розділ 1

ПРАВОВА ТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

1.1. Культура як соціальний феномен і соціокультурний процес (Погрібна В. Л.)	10
1.2. Транскультурація як шлях до єдності сучасного суспільства (Требін М. П., Чернишова Т. О.)	29
1.3. Компетентність як елемент культури особистості (Куцепал С. В.)	38
1.4. Теоретико-методологічний аналіз правової культури (Клімова Г. П.)	48
1.5. Цінності правової культури (Клімова Г. П.)	69
1.6. Політична культура: концептуальні підходи, зміст, структура та функції (Поліщук І. О.)	90
1.7. Взаємовплив політичної та правової культур в умовах модернізації сучасного соціуму (Калиновський Ю. Ю.)	112

Розділ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Основні теоретичні підходи до визначення модернізації. Типи модернізації (Денисенко І. Д.)	131
2.2. Сучасні теорії модернізації: зміст, еволюція, стратегії розвитку (Денисенко І. Д.)	143
2.3. Модернізаційний контекст розвитку українського суспільства (Безрук О. О., Денисенко І. Д.)	156

Розділ 3

ГЕНЕЗА ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

3.1. Історичний базис політичної культури українського народу (Поліщук І. О.)	171
3.2. Правова культура та культура міжнародного спілкування в контексті історичних уявлень (Колісник В. П.)	202

3.3. Правова культура громадян України: стан та види деформації (Требін М. П.)	245
3.4. Конституційне судочинство у психолого-культурному вимірі (Свєєєв О. П.)	253
3.5. Правова компетентність особистості в умовах сучасного суспільства (Куцєнал С. В.)	313
3.6. Толерантність і консенсуальні практики в ціннісній структурі правової культури суспільства (Герасіна Л. М.)	322
3.7. Вплив «Революції гідності» на політичну та правову культуру українського суспільства (Кривошеїн В. В.)	335

Розділ 4

ІДЕОЛОГІЧНІ ІМПЕРАТИВИ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

4.1. Політичні ідеології в політико-культурному просторі: базові принципи та сутності розбіжностей (Куц Г. М.)	358
4.2. Політико-культурне підґрунтя ліберально-демократичних процесів (Головко І. В.)	380
4.3. Культура субсидіарності – демократична політична культура узгодження інтересів у сіспільних відносинах та системах врядування (Панченко Т. В.)	407
4.4. Феномен соціальної ідентичності у політико-культурному вимірі (Куц Г. М.)	422
4.5. Множинна ідентичність як фактор політичної культури (Кузь О. М.)	439
4.6. Політична культура України: синтез латинських та візантійських цінностей (Куц Г. М.)	468
4.7. Шляхи та напрями втілення принципів відкритого суспільства в Україні: політико-культурний ракурс (Куц Г. М., Яцура К. Г.)	486
Післямова (Требін М. П.)	507
Список літератури	515

Передмова

Політична і правова культура, будучи органічною частиною життя суспільства, входить, як відомо, до числа основних елементів, що визначають духовний і соціальний потенціал всіх його членів. Важливість дослідження цього феномена обумовлена значенням політики і права, що виконують роль вектора у всіх сферах суспільного життя. У сучасному світі політична і правова культура є показником ступеня цивілізованості суспільства, його спроможності гідно реагувати на виклики сучасності, модернізувати усі сфери буття соціуму відповідно до мегатрендів світового співтовариства.

Сьогодні вітчизняна правова і політична культура знаходяться у стані кризи. Ця криза, в першу чергу, пов'язана з девальвацією основоположних політичних і правових цінностей у свідомості суспільства, його ментальною роз'єднаністю. Корупція, непотизм, подвійні стандарти у політиці і праві, сервільність права відносно політики, популізм, недосконалість законодавства, розмитість реальних гарантій захисту прав і свобод, безпеки людини, деформованість системи відправлення правосуддя, відсутність правдивої, а ні заангажованої політичної інформації тощо породжують правовий і політичний нігілізм, який трансформується в зростання радикалізму і екстремізму, агресії, руйнування основ державності. А додамо сюди анексію Криму, зовнішню агресію Росії, підтримку нею сепаратистських рухів на Сході України, катастрофічне зuboжіння наших громадян і отримаємо дуже сумну картину, яку, по-перше потрібно досліджувати, по-друге, пропонувати шляхи виходу з ситуації, що створилася. Ці завдання і намагалися вирішити автори даної колективної монографії.

Без правової і політичної культури, що відбивають різноманіття правового і політичного життя і надають вирішальний вплив на визначення соціального статусу громадянина, говорити про людину як про соціально значущу особистість неможливо. Дослідити правову і політичну культуру необхідно, так як це допомагає з'ясувати суспільні інтереси і переваги громадян, соціальних груп, ступінь усвідомлення людьми їх громадських завдань і практичну роль особистості у правовому і політичному житті. Але потрібно розуміти,

країни. В цілому, політична відповідальність як цінність політичної культури актуалізується тоді, коли саме суспільство вимагає від суб'єктів політичного процесу бути відповідальними й «карає» їх під час виборів, відмовляючи їм у довірі. Настання правової відповідальності за політичну невідповідальність є достатньо дискусійним питанням й потребує детального розгляду щодо певної країни.

Політична відповідальність є засобом впливу громадянського суспільства на органи держави, який функціонує в умовах співвідношення принципів легального примусу та легітимності влади. Даний інститут політичної взаємодії також виступає одним з механізмів взаємовідносин між органами державної влади. Він включає не лише конкретний набір санкцій за наслідки здійснення повноважень органом державної влади, але й співвідношення компетенції органів державної влади та їх реального функціонування. Політична відповідальність є важливим механізмом контролю над результатами діяльності органів державної влади та засобом регулювання самим процесом їх функціонування. Варто зауважити, що важливим напрямком дослідження в сучасних умовах розвитку механізму держави є аналіз політичної відповідальності як фактору взаємодії між вищими органами державної влади¹.

Отже, можна стверджувати, що особливості взаємодії політичної та правової відповідальності багато в чому обумовлені політичною й правовою культурою акторів політико-правових процесів. Фактично, чим вище рівень демократичної політико-правової культури суспільства, тим більшу відповідальність демонструють носії влади, політичні партії, політичні та державні лідери тощо.

Таким чином, взаємовплив політичної та правової культур в умовах певного соціуму обумовлений цивілізаційними, етнонаціональними, суспільно-політичними й духовними чинниками. Особливої актуальності така взаємодія набуває у суспільствах, що модернізуються, оскільки в них відбувається переформотування, якісні зміни у існування політичної та правової культур. Механізм взаємовпливу політичної та правової культур має яскраво виражене аксіологічно-когнітивне підґрунтя, яке забезпечує відтворення та розвиток низки суспільно-важливих цінностей – свободи, відповідальності, справедливості, рівності тощо.

¹ Див.: Дзятківський, В. В. Політична відповідальність органів державної влади: теоретичні засади аналізу / В. В. Дзятківський // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 80. – С. 341.

Розділ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Основні теоретичні підходи до визначення модернізації. Типи модернізації

У сучасній соціологічній та політологічній літературі, присвяченій аналізу проблемного поля модерна і модернізації, вважається, що останнє поняття складне та суперечливе, і відтак пропонується декілька підходів до його визначення (У. Бек, Р. Дарендорф, Ш. Ейзенштадт, Т. Парсонс, Дж. Н. Смелзер, С. Гантінгтон, П. Штомпка та ін.). Наприклад, У. Бек пропонує розглядати її як зміни, що відбуваються в базисних інститутах Першого або Другого модерну, які «не порушують самі ці базисні принципи»¹. Т. Парсонс під «модернізацією» розуміє «сукупність різного роду економічних, політичних і психологічних перетворень та змін конкретного суспільства на шляху його залучення до системи «сучасних суспільств»². Дж. Н. Смелзер та Дж. Масіоніс визначають модернізацію як складну «сукупність змін, що відбуваються майже в кожному аспекті суспільства в процесі його індустріалізації»³, або що були «розпочати індустріалізацією»⁴. Д. Лернер пропонує інтерпретувати модернізацію як «процес соціальної зміни, за умов якої менш розвинені суспільства здобувають риси, характерні

¹ Бек, У. Власть и ее оппоненты в эпоху глобализма. Новая всемирно-политическая экономия / У. Бек; пер. с нем. А. Б. Григорьева, В. Д. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция; Издательский дом «Территория будущего», 2007. – С. 339.

² Парсонс, Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; пер. с англ. Л. А. Седова, А. Д. Ковалева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – С. 6.

³ Смелзер, Н. Социология / Н. Смелзер; пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – С. 634.

⁴ Масионис, Дж. Социология / Дж. Масионис. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – С. 745.

для більш розвинених»¹, С. Гантінгтон – як «процес, що веде до однорідності» тощо.

Слід зазначити, що початі цілою низкою дослідників (наприклад, П. Штомпою, С. Гантінгтоном, М. Масловським, О. Осиповою, Н. Тихоновою, В. Анікіним, С. Горюновою, Ю. Лежніною та ін.) спроби узагальнення (систематизації, класифікації) різних варіантів експлікації даного поняття не привели до закінчення в науковому співтоваристві дискусій ні щодо природи модернізації, її видів, основних етапів, тенденцій і особливостей здійснення, ні щодо можливих варіантів її теоретичних інтерпретацій і евристичного потенціалу використання цих концепцій для аналізу розвитку конкретного сучасного суспільства². Тобто, виходячи з аналізу змісту публікацій, присвячених дослідженню проблемного поля процесу модернізації, можна констатувати, що в сучасному науковому співтоваристві відсутня загальноприйнята інтерпретація змісту поняття «модернізація», і що найчастіше, цей концепт визначають, виходячи із трьох позицій: по-перше, як «синонім усіх прогресивних соціальних змін, коли суспільство рухається вперед відповідно до прийнятої шкали поліпшень»; по-друге, як «досягнення сучасності, «процес перетворення традиційного, або дотехнологічного суспільства, відповідно до його трансформації, у суспільство, для якого характерні машинна технологія, раціональні й секулярні відносини, а також високо диференційовані соціальні структури»»; по-третє, як «рух від периферії до центра сучасного суспільства»³.

При цьому, слід підкреслити, що відповідно до висновків польського дослідника соціальних змін П. Штомпки, третій варіант інтерпретації змісту терміна «модернізація» відноситься винятково «до відсталих або слаборозвинених суспільств, і зусиль, що їх описують, спрямованих на те, щоб наздогнати провідні, найбільш розвинені країни, які існують із ними в одному історичному часі, у рамках єдиного глобального суспільства»⁴.

¹ Масионис, Дж. Социология / Дж. Масионис. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – С. 619.

² Див.: Масловский М. В. Современные теории модерна и модернизации / М. В. Масловский // Социологический журнал. – 2008. – № 2. – С. 31–44; Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка; пер. с польск. – М.: Прогресс, 1998. – 416 с.

³ Штомпка, П. Социология социальных изменений. – С. 170–171.

⁴ Там само.

У якості синонімів поняття «модернізація» досить часто розглядаються категорії «капіталізація», «індустріалізація», «вестернізація», «європеїзація», «американізація» і «девелопменталізм».

Найбільше часто, так звану «теорію модернізації» презентують або як результат еволюції теоретичних розробок К. Маркса, Г. Спенсера, О. Конта, Ф. Тьоніса, Е. Дюркгейма, М. Вебера (В. Анікін, С. Горюнова, Н. Тихонова), або як «продукт епохи, що почалася після Другої світової війни» (Ш. Ейзенштадт, П. Штомпка).

Специфічна позиція щодо змісту теоретичних побудов, які об'єднуються концептом «модернізація», фіксується в публікаціях американського дослідника І. Валерстайна. Так, у виступі на засіданні Американської соціологічної асоціації у 1975 р. він порівняв теорію модернізації з «глухим кутом», в якому «в одну чудову мить» опинилась світова соціальна наука¹. А, взагалі, американський соціолог стверджує, що виникнення та подальша розробка так званої «теорії модернізації» є певним процесом маніпулювання суспільною думкою та свідомістю представників наукового співтовариства. Починаючи з 1945 р., зазначає І. Валерстайн «світ неминуче змінювався. І щоб опанувати змінюваний світ, західні вчені винайшли розвиток, винайшли третій світ і винайшли модернізацію»².

Виходячи з результатів сучасних публікацій, присвячених дослідженню модернізації, в історії теоретичної інтерпретації її проблемного поля виділяються:

п'ять етапів (В. Анікін, Е. Гідденс, Ю. Лежніна, Н. Смелзер, Н. Тихонова) — перший (середина XIX – XX ст.ст., період протиставлення засад традиційного суспільства (аграрного) промисловому), другий (період між Першою та Другою світовими війнами – період опозиції двох систем – капіталістичної та соціалістичної); третій (1950–1960 рр., період диференціації миру на капіталістичні, соціалістичні і країни так званого «третього світу»), четвертий (1970–1980 рр., період критичного переосмислення підвалин теорії модернізації) і п'ятий (із середини 80-х рр. XX ст. по теперішній час, період формування альтернативних теорій розвитку сучасних суспільств і конструктивної ревізії класичних концепцій їхнього транзиту);

¹ Валерстайн, І. Модернізація: мир праху її / І. Валерстайн // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 2. – С. 21.

² Там само. – С. 22.

три періоди (П. Штомпка) — етап формування класичних концепцій модернізації (1950–1960 рр.), етап їхньої активної критики (1970–1980 рр.) і етап їхнього нового осмислення в контексті виникнення нового виду соціальної реальності (від «текучої сучасності» З. Баумана до «множинності модернів» Ш. Ейзенштадта);

дві фази (І. Валерстайн, М. Масловський) — етап виникнення і становлення теорії модернізації (вестернізації, американізації й тощо) і альтернативних концепцій розвитку сучасних суспільств («теорії залежності», «світ-системного аналізу» тощо) (1950–1980 рр.) і етап формування нових підходів до аналізу спостережуваної соціальної реальності в контексті переосмислення змісту самих концептів «modernity» та «development».

Для подальшого розгляду проблемного поля теорії модернізації пропонуємо зупинитися на другому варіанті інтерпретації історії її становлення, а саме — на версії, представленій у дослідженнях П. Штомпки. Доцільність такої дослідницької стратегії можна обґрунтувати як мінімум із двох позицій — по-перше, цей польський соціолог є одним із поважніших представників соціології соціальних змін. А, по-друге, згідно до його міркувань, незважаючи на твердження, що «теорії модернізації й конвергенції є продуктом епохи, що почалася після Другої світової війни» і далі, — «вони відбили розподіл людського суспільства на три «світи»: «перший світ» розвинених індустріальних суспільств, включаючи Західну Європу та США, до яких незабаром приєдналися Японія й країни Далекого Сходу, що індустріалізувалися; «другий світ» авторитарних «соціалістичних» суспільств на чолі з Радянським Союзом, що просувалися по шляху насильницької індустріалізації за рахунок серйозного соціального збитку; і «третій світ» постколоніальних суспільств Півдня й Сходу, багато з яких затрималися у своєму розвитку на доіндустріальній стадії»¹, П. Штомпка підкреслює, що в царині їхнього формування перебувають «класичні соціологічні роботи з модернізації», що належать О. Конту, Г. Спенсеру, К. Марксу, Е. Дюркгейму та Ф. Тьонісу.

Тобто, його позиція не суперечить твердженням прихильників багатоетапного формування теорії модернізації (від Е. Гідденса до Дж. Смелзера), відповідно до яких основні ідеї еволюції суспільства були сформовані в працях К. Маркса, О. Конта, Ф. Тьоніса, Г. Спенсе-

ра, Е. Дюркгейма і М. Вебера, а підвалини концепції модернізації були закладені в дослідженнях Т. Парсонса (див., наприклад, публікації Е. Алларда, М. Масловського)¹.

Орієнтуючись на позицію польського автора, слід пам'ятати, що зміст процесу суспільного розвитку інтерпретувався перерахованими вище дослідниками XIX ст. також у контексті розвитку самостійних авторських позицій і, природно, поза використанням у них у категоріально-понятійному апараті самого поняття «модернізація». Наприклад, у дослідженнях К. Маркса момент якісного переходу від одного стану суспільства до іншого всебічно експлікований у поняттях його теорії суспільно-економічних формацій — через формування капіталістичних форм виробничих відносин у результаті розкладання їхніх докапіталістичних варіантів

Основними показниками формування цього нового типу суспільства, заснованого на капіталістичних формах виробничих відносин, згідно з результатами досліджень К. Маркса, виступають:

- капітал (у його численних формах) як головний засіб виробництва;
- спосіб виробництва, що визначається не технологією, а характером власності на засоби виробництва та контролю над ними й соціальними відносинами між індивідами, які є наслідком їхньої пов'язаності з процесом виробництва;
- панівний клас (буржуазія), який контролюючи засоби виробництва на специфічній формі приватної власності, отримує можливість створювати у процесі виробництва додаткову вартість і гнобити робітничий клас, відбираючи надлишки їхньої діяльності².

У дослідженнях О. Конта процес переходу суспільства з одного якісного рівня на інший (більш високий) представлений у категоріях його відомого закону про три стадії суспільного розвитку — удосконалювання людського розуму. Згідно із твердженнями французького дослідника, цей перехід здійснюється від теологічної і метафізичної до наукової (позитивної) стадії розвитку людського розуму. Кожному

¹ Див.: Аллард, Э. Сомнительные достоинства концепции модернизации / Э. Аллард // Социологические исследования. — 2002. — № 9. — С. 61; Масловский, М. В. Современные теории модерна и модернизации / М. В. Масловский // Социологический журнал. — 2008. — № 2. — С. 31.

² Короткий оксфордський політичний словник / За ред. І. Макліна, А. Макмілана; пер. з англ. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2006. — С. 288.

¹ Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — С. 171.

з етапів розвитку людського розуму властиві відповідні форми функціонування всіх підсистем суспільства, а також специфічні, притаманні тільки цій стадії прогресу, сукупності інститутів і культурних зразків поведінки. При цьому головними критеріями/показниками здійснення такого переходу з однієї стадії на рівень іншої виступають чотири аспекти:

- поліпшення умов життя індивіда (середовища його проживання);
- збільшення його фізичних параметрів функціонування (росту, ваги тіла, обсягу грудної клітини, довжини верхніх і нижніх кінцівок, розміру стопи);
- підвищення рівня індивідуального інтелектуального розвитку;
- удосконалювання рівня моральних і моральних колективних почуттів представників суспільства¹.

Процес переходу від однорідного простого суспільства до різнородного, складно організованого, у соціологічній системі Г. Спенсера визначається через еволюцію соціальних інститутів, провідне місце серед яких посідають інститути регулюючих органів (від найдавніших обрядових чи церемоніальних до сучасно розвинених політичних), що забезпечують організацію та здійснення соціального контролю за допомогою засобів заохочення, тиску чи безпосереднього примусу (морального або фізичного)².

Для Е. Дюркгейма в межах його так званої «програми соціологізму» прогрес суспільства (відповідно до історичного закону суспільного розвитку) пов'язаний із цілеспрямованим рухом від «механічного типу суспільної солідарності» до «органічного». Тобто, в архаїчних (примітивних) суспільствах домінує головним чином механістична солідарність, що базується на принципі подібності й реалізується через кримінальне право. Розвиненим суспільствам, навпаки, притаманна форма «органічної солідарності», що базується на принципі спеціалізації та втілюється у соціальній практиці через колективну свідомість та мораль у контексті розвитку суспільного розподілу праці³.

¹ Див.: Конт, О. Общий обзор позитивизма / О. Конт; пер. с фр. – М.: Книжный дом «Либроком», 2011. – 296 с.

² Див.: Спенсер, Г. Личность и государство [Электронный ресурс] / Г. Спенсер. – Режим доступа : www.sotsium.ru/books/2079spenser_person%20and%20statehtml.

³ Див.: Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм; пер. с фр. – М.: Наука, 1990. – 575 с.

У контексті міркувань М. Вебера, формування нового типу суспільства відбувається в результаті переходу від так званого «архаїчного» типу суспільства до інших більш високих рівней його функціонування. В якості основних найбільш характерних рис цього переходу від архаїчного суспільства до його капіталістичного типу М. Вебер пропонує розглядати такі моменти:

- поява нового типу особистості — відповідальної, раціональної, що прагне до розвитку, орієнтованої на працю й досягнення;
- домінування в суспільній свідомості економічної раціональності як пануючої форми останньої;
- перевага цінніснаціональних і цілераціональних дій замість характерних для архаїчних суспільств афективних і традиційних;
- формування ставлення до праці як до служіння (спочатку — як до служіння Богу, згодом — як до служіння суспільству);
- секуляризація свідомості;
- перевага раціонально створених правил і закону замість звичаєвого права й авторитарних рішень;
- перехід до строго розрахованої (раціональної) і тому механізованої техніки як виробництва, так і обміну;
- зміна економічних засад суспільства, пов'язаних із прагненням одержання прибутку в процесі обміну;
- поява вільної праці (можливості вільно продавати на ринку свою робочу силу);
- широке застосування цінних паперів для встановлення прав участі в підприємствах і прав на майно;
- орієнтація підприємства на ринковий попит і рівень його прибутковості¹.

У контексті міркувань німецького дослідника Ф. Тьоніса еволюція суспільства — перехід від його традиційних варіантів до сучасних — представлений у межах використання двох самостійних концептів — «спільнотного» (*Gemeinschaft*) і «суспільного» (*Gesellschaft*), і інтерпретується як рух від традиційної культури (з рівня «спільнотного») до цивілізаційної (капіталістичної) культури (на рівень «суспільного»). При цьому стверджується, що перший тип культури ґрунтується на інстинктивному (емоційному) виді діяльності, домінує в доіндустрі-

¹ Див.: Вебер, М. Избранные произведения / М. Вебер; пер. с нем. – М.: Прогресс, 1990. – 804 с.

альну епоху розвитку суспільства (у якій основною економічною одиницею виступає родина), затверджується через збереження традицій і високий рівень контролю з боку церкви. Стабільне функціонування ж капіталістичного типу культури, заснованого на розумовому (раціональному) виді діяльності, що одержує свій розквіт в індустріальний період розвитку соціуму, у якому основною економічною одиницею виступає кооперація, забезпечується формуванням стійкої законодавчої системи і розвиненим правовим полем¹.

Що ж стосується змісту й оцінки внеску Т. Парсонса в становлення теорії модернізації, то аналіз його основних публікацій, які містять основні елементи й процедуру побудови його варіанта теоретичної інтерпретації соціальних змін, дозволяє стверджувати, що останню також слід розглядати в певному еволюційному контексті. Так, спочатку, Т. Парсонс розглядав зміст процесу модернізації (переходу суспільств на новий більш якісний рівень розвитку) тільки в контексті існування окремих соціальних трансформацій, зорієнтованих на формування певного ступеня раціоналізації (відповідно до розвитку ідей М. Вебера). Потім розвиток суспільства було запропоновано інтерпретувати через процес структурної диференціації, що підсилює адаптивні можливості системи (у контексті розвитку ідей Г. Спенсера). У якості основних факторів, що спроможні прискорити цей процес пропонувалося розглядати, так звані «еволюційні універсали» — систему комунікації, систему споріднення, інститут релігії (як домінуючі при переході від первісного суспільства до інших рівнів розвитку), бюрократичне керування, ринковий обмін, систему правових норм і демократичних асоціацій (що займали провідні місця при переході до суспільств XVII ст.). З кінця XVIII ст., згідно до міркувань Т. Парсонса, формування сучасних суспільств ставиться в залежність від розвитку двох основних моментів — промислової та демократичної революцій. Згодом ця група факторів доповнюється третім елементом — результатами революції в освіті. Саме ці тенденції, у контексті міркувань американського дослідника, сформували не тільки певний вектор суспільного розвитку (спрямованість на новий якісний рівень соціальних трансформацій), але й ідеал цих перетворень (зразок суспільства модерну), до якого необхідно прагнути всім — Сполучені

¹ Див.: Тьоніс, Ф. Спільнота та суспільство / Ф. Тьоніс; пер. з нім. — К.: Дух і літера, 2005. — 262 с.

Штати Америки. «Сполучені Штати були обрані (за зразок наслідування — І. Д.), — підкреслює Т. Парсонс, — виходячи з переконаності, що ця країна стала (як надовго, покаже час) лідером сучасної системи — не у звичайному політичному змісті, а завдяки структурним інноваціям, що становлять сутність сучасного суспільного розвитку»¹.

У період 50-х — 60-х років XX ст. представники західної соціальної науки запропонували й інші варіанти теоретичної інтерпретації вище позначеного процесу модернізації. Наприклад, У. Мур у контексті всебічного аналізу історичних умов розвитку європейських і азіатських держав визначає групу факторів, що формують основу процесу модернізації (корінних перетворень у провідних сферах функціонування суспільства):

- класичні («великі») буржуазні революції: англійська (1640), французька (1789), американська (громадянська війна між Північчю й Півднем, 1861–1865);

- так звані «революції зверху», ініційовані і здійсненні державними структурами, що призвели до встановлення фашистських диктатур у Німеччині (1933) і Японії (1937);

- селянські революції в Росії (1917) і Китаї (1946–1949), що сформували стійкі підстави для становлення комуністичних режимів².

При цьому, як провідний механізм переходу від традиційного типу суспільства до сучасного пропонувалося розглядати процес виникнення, ескалації та врегулювання певного класового конфлікту, що відповідав кожній з перерахованих вище форм революційних перетворень.

Для американського соціолога Дж. Смелзера, модернізація включає постійні зміни в економіці, політиці, освіті, у сфері традицій і релігійного життя суспільства. Головним фактором, що сприяв виникненню модернізації як процесу, був, на думку Дж. Смелзера, розпад колоніальних імперій у XVIII — XIX ст.ст. Саме ця обставина, згідно до міркувань американського автора, призвела не тільки до перетворення цілої низки колишніх колоній (наприклад, Індії та Індонезії) у самостійні держави, але й послужила підставою для широкого поширення в науковому і політичному співтовариствах ідеї про існування фундаментальних відмінностей між «традиційним» і «сучасним» суспіль-

¹ Парсонс, Т. Система современных обществ / Т. Парсонс; пер. с англ. Л. А. Седова и А. Д. Ковалева. — М.: Аспект Пресс, 1998. — С. 162.

² Див.: Moore, W. Social Change / W. Moore. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1963. — 234 p.

ствами, і — про стійку орієнтацію держав так званого «третього світу» на варіант розвитку, через який пройшли західні країни¹. Цьому напрямку розвитку, згідно із твердженнями Дж. Смелзера, властиві:

- перехід від традиційних методів виробництва (наприклад, ткацтва вручну) до застосування наукових знань і технологій (наприклад, впровадження механічних ткацьких верстатів);
- створення в широкому масштабі в сфері сільського господарства комерційних сільськогосподарських підприємств і активне використання на них праці найманих сільськогосподарських робітників;
- заміна в секторі промисловості використання сили тварин і людей машинами, що приводяться до руху мотором;
- урбанізація сільських селищ і підвищення значимості функціонального імперативу міста;
- виникнення потужних нерелігійних ідеологій (наприклад, націоналізму);
- зміни в сфері сімейно-шлюбних відносин, що викликають ослаблення внутрішньосімейних зв'язків і наростання функціональної спеціалізації родини;
- підвищення рівня грамотності та формування розгалуженої системи офіційних навчальних закладів;
- перетворення засобів масової інформації в необмежені джерела освіти та знань;
- виникнення нових форм адміністративної організації, пов'язаних з державною службою (наприклад, бюрократії)².

Згодом американський соціолог став активно акцентувати увагу на моменті виникнення в результаті процесу модернізації певних змін і в сфері психології самих членів суспільства, які низка дослідників (наприклад, А. Інкелес, Д. Х. Сміт) усе частіше фіксували у своїх публікаціях.

Згідно з результатами досліджень П. Штомпки, у цілому, представники згаданих вище варіантів теорії модернізації стверджували, що:

- зміни є однотипними і однолінійними (тобто, менш розвинені країни повинні пройти той же шлях, по якому йдуть більш розвинені держави);

¹ Див.: Смелзер, Н. Социология / Н. Смелзер; пер. с англ. – М.: Феникс, 1994. – С. 621.

² Там само.

– зміни необоротні і неминуче ведуть процес розвитку до певного конкретного результату — модернізації;

- зміни мають поступовий, накопичувальний і мирний характер;
- стадії, які проходять процеси змін, обов'язково послідовні — жодна з них не може бути пропущена, наприклад, «традиційна — перехідна — сучасна», де «традиційна — це стадія досягнення попередніх умов для початку змін (початок безперервного росту); перехідна — етап дозрівання; сучасна — період досягнення рівня масового споживання»;

– ендегенні, іманентні причини мають особливе значення для здійснення процесів соціальних змін, рушійні сили яких доцільно інтерпретувати за допомогою таких концептів як: «структурна» і «функціональна диференціація», «адаптивне вдосконалювання» та аналогічних еволюціоністських понять;

– прогрес — провідний елемент змісту модернізації, яка однозначно викликає «загальне поліпшення соціального життя та умов людського існування»¹.

Слід також зазначити, що на перших етапах формування теорії модернізації цей процес, взагалі, найчастіше у науковому співтоваристві (у контексті спостережень відомого американського дослідника — С. Гантінгтона) переважно розглядався як:

- історичний (як особливий перехід від традиції до сучасності);
- революційний (як перехід, який вимагає корінних, радикальних змін в основних моделях соціального життя);
- складний (як процес, що містить зміни в усіх без винятку сферах людської думки і поведінки);
- системний (як процес, що містить взаємозалежні, тобто зміни в одній сфері викликають зміни в усіх інших сферах життєдіяльності суспільства);
- глобальний (як процес, який сформувався в Європі XV–XVI ст. ст., а з часом став характерним для всіх країн світу);
- тривалий (як процес, що має тривалість у часі та різні темпи динаміки);
- поетапний (як процес, що містить певні рівні або фази розвитку, перехід на які відбувається в строгій послідовності, наприклад, «традиційна фаза розвитку» — «перехідна стадія» — «сучасний період»);

¹ Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. – С. 172.

- конвергентний (як процес, що формує певні підстави для зближення різних суспільно-економічних систем);
- необоротний (як процес, що містить загальний (єдиний для всіх типів суспільств) напрямок розвитку/змін);
- прогресивний (як перехід від одного стану суспільства до іншого в контексті поліпшення матеріального і культурного добробуту людини)¹.

Відповідно, у межах подальшого поглибленого вивчання проблемного поля процесів модернізації дослідниками було запропоновано розрізняти: «економічну модернізацію» (індустріалізація, розвиток і впровадження нових технологій); «політичну модернізацію» (активний розвиток таких політичних інститутів, як політичні партії, парламенти, виборче право); «соціальну модернізацію» (урбанізація, ріст грамотності); «культурну модернізацію» (секуляризація, формування національних ідеологій); «первинну модернізацію» (ранні промислова, політико-правова і освітня революції в країнах західної цивілізації); «вторинну модернізацію» (наслідування процесів розвитку в західних країнах в суспільствах, що розбудовуються); «технологічну модернізацію» (трансформація технологічної інфраструктури, зміни в системі навчання робочої сили, підвищення рівня відповідальності і трудової дисципліни); «спонтанну модернізацію» (перехід від традиційного суспільства до сучасного за допомогою функціонування внутрішніх факторів органічного розвитку «знизу» (наприклад, у країнах Західної Європи і Північної Америки)); «наздоганяючу модернізацію» (подолання традиціоналізму під впливом внутрішніх факторів напіворганічного типу в контексті існування ініціативи як «знизу», так і «зверху» (наприклад, у країнах Латинської Америки)); «відсвітну модернізацію» (формування засад сучасного суспільства через систему дій неорганічного типу, здійснюваних тільки «зверху» під визначальним впливом ззовні (наприклад, в афро-азіатських державах так званого «третього світу»))².

¹ Див.: Осипова, О. А. Американская социология о традициях в странах Востока / О. А. Осипова. – М.: Наука, 1985. – С. 75.

² Див.: Аберкромби, Н. Социологический словарь / Н. Аберкромби, С. Хилл, Б. С. Тернер; пер. с англ. – М.: «Экономика», 1999. – С. 174–175; Ковалев, А. Модернизация как эволюция типов организации / А. Ковалев // Социологическое обозрение. – 2002. – Том 2 (№3). – С. 68–77; Лукашевич, М. Модернізація теорія / М. Лукашевич, М. Недюха // Соціологічна енциклопедія / [укл. В. Г. Городяненко]. – К.: «Академвидав», 2008. – С. 239; Политология: Учеб. пособие для вузов / [сост. и ред. Н. Сазонова]. – Харьков: Фолио, 2001. – С. 791–821.

2.2. Сучасні теорії модернізації: зміст, еволюція, стратегії розвитку

Аналіз сучасних публікацій, присвячених проблемному полю теорії модернізації, дозволяє стверджувати, що наприкінці 60-х — початку 70-х років XX ст. останнє стає об'єктом загальної багаторівневої критики (тобто, як на теоретичному рівні, так і на рівні аналізу емпіричних даних). У числі дослідників, що виступили з різкою критикою основних положень цієї теоретичної конструкції, найчастіше називаються імена таких загальновідомих учених, як Р. Бендикс, П. Бергер, Дж. Гасфілд, Ш. Ейзенштадт.

У якості основного предмета критики виступили такі моменти теорії модернізації як: спрощена інтерпретація процесу еволюціонізму; ігнорування наявного в соціальній реальності різноманіття типів суспільної організації; пов'язані з цим моментом твердження щодо існування можливості чіткого і досить обґрунтованого виокремлення певних стадій або рівнів соціального розвитку; телеологізм; абстрактність; однолінійність розвитку (при якісно різних стартових можливостях і культурних особливостях різних країн), що припускає формування через еволюційні стадії, досить схожі для всіх суспільств; відсутність надійних показників, що відрізняють той або інший рівень розвитку; відсутність послідовної методики порівняння суспільств на підставі вище зазначених критеріїв; антиісторизм; протиставлення сучасного суспільства традиційному; пряме протиставлення традиції і сучасності (при реальній інтеграції багатьох рис традиційних суспільств у суспільства модерну і навіпаки); перебільшення значення цінностей; західоцентризм (спрямованість на досягнення заданого зразка моделі західного (точніше — американського) типу суспільства); захист інтересів розвинених капіталістичних країн тощо¹.

Особливо слід підкреслити, що саме в цей період:

по-перше, у численних публікаціях західних дослідників теорію модернізації запропонували розглядати як теоретичне обґрунтування суспільного процесу у цілому (включаючи індустріалізацію), у ході

¹ Див.: Большой толковый социологический словарь / Пер. с англ. – М.: Вече, АСЕ, 1999. – Том 1 (А – О). – С. 434–435; Осипова, О. А. Американская социология о традициях в странах Востока / О. А. Осипова. – С. 104–106; Тихонова, Н. Е. Эволюция концепции модернизации во второй половине XX века / Н. Е. Тихонова, В. А. Аникин, С. В. Горюнова, Ю. П. Лежнина // Социология: 4 М. – 2007. – №25. – С. 22–47.

якого суспільства всіх типів (від архаїчного до сучасного) переходять на більш високий рівень свого функціонування;

по-друге, провідні західні соціологи і політологи (опоненти структурного функціоналізму) при вивченні перспектив розвитку суспільств так званого «третього світу» запропонували відмовитися в методології цих досліджень від постулатів структурно-функціонального підходу і звернути увагу на основні положення теорій залежності та недорозвиненості (в авторській інтерпретації А. Г. Франка і П. Еванса);

по-третє, ціла низка дослідників, починаючи із Ш. Ейзенштадта (точніше, з опублікування його книги «Традиція, зміни та сучасність»), виступають із пропозицією акцентувати увагу в дослідженнях проблемного поля модернізації країн так званого «третього світу» саме на вивченні специфіки здійснення цих процесів;

по-четверте, серед представників наукового співтовариства поступово затверджується ідея про «крах претензійних спроб створити універсальну теорію модернізації» і висувається завдання — на «записах вивчення специфіки здійснення процесів модернізації розробити пояснюючу їх теорію, яка задовольняла б середньому (не макросоціологічному) рівню наукових узагальнень»¹.

У своєму авторитетному дослідженні соціальних змін «Зіткнення із сучасністю» (1977) П. Бергер виділяє чотири особливості модернізації², які на думку його відомих колег (наприклад, Дж. Масіоніса), здатні виступити основними концептами цього нового рівня наукових узагальнень³.

Ослаблення невеликих традиційних співтовариств. Тобто, модернізація пов'язана з «поступовим ослабленням, якщо не знищенням... згуртованих співтовариств, завдяки яким люди знаходили почуття солідарності й значимості, ... надійне почуття ідентичності, приналежності до цілого і цілеспрямованості»⁴.

Розширення можливостей особистого вибору. У процесі послаблень традицій при переході від доіндустріального суспільства до індустріального в його членів формуються підстави для реального ви-

бору власного варіанта життя (тобто, для процесу індивідуалізації в термінології П. Бергера).

Посилення соціальної різноманітності. Процес урбанізації, удосконалювання функціонування бюрократичного апарата в контексті розвитку раціонального наукового світогляду та послаблення традицій (як основних результатів модернізації) обумовлюють виникнення різних видів переконань і нових форм поведінки членів суспільства.

4. *Орієнтація на майбутнє і зростаюча роль часу.* Сучасна епоха орієнтує представників суспільства на активне планування свого майбутнього в контексті формування віри в розвиток науки, техніки та евристичний потенціал усього людства.

У цілому ж, слід зазначити, що з початку 80-х років ХХ ст. у західній соціальній науці починається активний пошук нових підстав для побудови теоретичних конструкцій модернізації як на рівні всебічного усвідомлення нової реальності, сформованої західними суспільствами, так і в площині побудови робочих моделей переходу окремих країн (які належали до так званого «третього світу») на більш високий рівень свого розвитку. Цікаво, що з 1989 р. останні моделі стали доповнюватися теоретичними побудовами, орієнтованими на адекватну інтерпретацію «спроб посткомуністичних суспільств «увійти» або «повернутися» у Європу (тобто, у сучасний західний світ)»¹.

Що ж стосується першого рівня теоретичних побудов (тобто, рівня усвідомлення наслідків трансформаційних процесів в умовах існуючої соціальної реальності, представленої, наприклад, у працях У. Бека «суспільством ризику»; Ж. Бодрійяра — «світом постмодерна» або так званою «надреальністю»; І. Валерстайна — «знайомим світом», Е. Гіденса — «епохою пізньої сучасності», М. Кастельса — «мережевим суспільством» тощо), то розробка концепцій вище представлених варіантів соціальної реальності також відразу викликали дискусію в науковому співтоваристві.

Згідно до висловлень відомого американського дослідника Дж. Рітцера, практично всі дискусії, організовані в межах західно-європейського та американського наукових співтовариств наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.ст., «виходять» на проблему адекватної інтерпретації і відповідної оцінки саме змін, що відбуваються зі спостережуваною реальністю. «У міру того, — стверджує дослідник, — як

¹ Осипова, О. А. Американская социология о традициях в странах Востока / О. А. Осипова. — С. 106.

² Див.: Berger, P. Facing up to Modernity / P. Berger. — New York: Basic Books, 1977. — 267 р.

³ Масионис, Дж. Социология / Дж. Масионис. — 9-е изд. — СПб.: Питер, 2004. — С. 723.

⁴ Там само.

¹ Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — С. 179.

ми вступаємо в XXI століття, століття соціальних теоретиків, нас у все більшому ступені займає питання: чи піддалося суспільство, а також теорії щодо нього яскравим трансформаціям¹. Дж. Рітцер також стверджує, що в результаті пошуків відповіді на поставлене питання ці соціальні теоретики розподілилися на дві великі групи. «Одна з позицій, — відзначає американський соціолог, — представлена творчістю групи теоретиків (серед них, у першу чергу, слід назвати Ю. Габермаса і Е. Гідденса), що вважають, що ми продовжуємо жити в суспільстві, яке коректніше всього називати сучасним... Іншої точки зору дотримується інша група мислителів (наприклад, Ж. Бодрійяр, Ж.-Ф. Ліотар і Ф. Джеймисон), які стверджують, що суспільство змінилося так різко, що ми зараз живемо в якісно новому, постмодерністському суспільстві»².

Для англійського соціолога Е. Гідденса функціонуючий сьогодні в часі й просторі соціум — епоха сучасності, яка виступає продовженням розвитку суспільства початку XX ст., і може бути визначена через чотири базові інституціональні моменти:

1) рівень розвитку капіталістичного виробництва («Капіталізм, — стверджує соціолог, — є системою виробництва товарів, яка зосереджена навколо відношення між приватним володінням капіталом і позбавленою власності найманою працею, причому це відношення служить головним стрижнем класової системи»³);

2) рівень індустріалізації («Основною характеристикою індустріалізму, — зауважує Е. Гідденс, — є використання неживих джерел фізичної енергії при виробництві виробів, у комбінації із центральною роллю машинного встаткування в процесі»⁴);

3) рівень нагляду/державної організації системи соціального контролю («Нагляд, — підкреслює дослідник, — означає спостереження за діяльністю підвладного населення в політичній сфері — хоча його значення як підстави адміністративної влади жодним чином не обмежене цією сферою. Спостереження може бути прямим (як у багатьох випадках, про які говорив М. Фуко, таких як в'язниці, школи або від-

¹ Ритцер, Дж. Современные социологические теории / Дж. Ритцер. — 5- изд. — СПб.: Питер, 2002. — С. 46–47.

² Там само.

³ Гидденс, Э. Последствия современности / Э. Гидденс ; пер. с англ. — М. : Праксис, 2011. — С. 177.

⁴ Там само. — С. 178.

криті виробничі майданчики), але більш типово непряме спостереження, засноване на контролі над інформацією»¹);

4) рівень монопольного контролю державної влади над засобами збройного насильства («Успішна монополія на засоби насильства в межах чітко позначених у територіальному відношенні кордонів, — обґрунтовує Е. Гідденс, — є відмітною рисою сучасної держави»²).

При цьому основними динамічними характеристиками сучасного суспільства, у якому істотно й з неймовірними темпами трансформуються всі соціальні інститути, виступають так зване «дистанціювання» (поділ часу й простору), так зване «вивільнення» (відрив соціальних відносин від локальних контекстів взаємодії і їхнє реструктурування на необмежених проміжках часу — простору) і рефлексивність³. Очевидно, що всі типи суспільства, які представлені сукупністю соціальних практик, постійно змінюються в контексті становлення нових знань, але в епоху модерну, згідно із твердженнями Е. Гідденса, перегляд практичних конвенцій здійснюється не тільки з більш високою швидкістю, але й поширюється у всіх сферах людської життєдіяльності. У результаті дослідником стверджується, що перші два інституціональні моменти покликані забезпечувати найвищий ступінь економічної ефективності функціонування суспільства, два наступні моменти — політичної ефективності розвитку національної держави. Виходячи із цього, Е. Гідденсом обґрунтовуються, з одного боку, процес поширення у всесвітньому масштабі капіталістичної економіки й системи національних держав, а з другого, — зміст процесу глобалізації як повсюдне поширення тих соціальних інститутів модерну, які спочатку були розбудовані в західних суспільствах.

При цьому частина дослідників підкреслює, що в такий спосіб суспільство модерну характеризується Е. Гідденсом за допомогою універсального набору рис, який виключає множинність і своєрідність регіональних «проектів модерну»⁴.

Альтернативну концепцію вищерозглянутої «критичної теорії пізнього модерну» Е. Гідденса — «множинності модернів» (multiple modernity), запропонувала ціла низка відомих західних дослідників,

¹ Гидденс, Э. Последствия современности / Э. Гидденс. — С. 180.

² Там само. — С. 181.

³ Там само. — С. 187.

⁴ Див.: Фурс, В. Н. «Критическая теория позднего модерна» Энтони Гидденса / В. Н. Фурс // Социологический журнал. — 2001. — № 1. — С. 44–73.

одним з перших серед яких був Ш. Ейзенштадт¹. Згідно зі змістом його теоретичної конструкції, «множинні модерни» це нова методологічна установка в дослідженні сучасної соціальної реальності. Останню пропонується вивчати, виходячи з інтерпретації концепту «модерн» як явища, що має західний варіант походження й може бути представлений у таких інституціональних формах як: демократична національна держава; ринкова економіка; університети; рефлексивність. Варіативність процесу модернізації полягає в тому, що застосування незахідними суспільствами західних зразків розвитку постійно супроводжується безперервним відбором, новою інтерпретацією й новими формулюваннями імпортованих ідей. Відповідно до тверджень Ш. Ейзенштадта, ці процеси не призводять до формування однотипних суспільств, єдиним порядком денним. При цьому, слід підкреслити, що об'єктом досліджень Ш. Ейзенштадта виступають не розвинені західні країни, а більшість держав Далекого Сходу, Середнього Сходу та Африки. Однак, прихильники його дослідницької стратегії стверджують, що «існує досить підстав сумніватися, що в західному світі сьогодні має місце загальний однаковий модерн»². І далі, зауважує фінський соціолог Е. Аллард, що «у країнах Європи й Північної Америки більше немає ясних і очевидних зв'язків між моделями інститутів, соціальною структурою і культурними орієнтаціями. Може бути, самий очевидний симптом змін — швидкий ріст нових соціальних і політичних рухів... Нові соціальні рухи, що часто виникають спонтанно, — свідчення значимих відмінностей політичних поглядів сучасних громадян»³.

Неважко помітити, що всі зазначені вище автори акцентують увагу на такому аспекті процесу модернізації як рефлексивність. Останній концепт інтерпретується як процес постійної критичної оцінки соціальних практик і їхньої трансформації в контексті інформації, що поступає про них (таке визначення цієї категорії близько за змістом й до міркувань У. Бека, що формують підвалини його так званої концепції «рефлексивної модернізації»). На думку відомого німецького дослід-

ника, «рефлексивна модернізація» відноситься до типу суспільства за межами «простої модернізації», при якому в наявності визнання неможливості знати ненавмисні наслідки, які можуть бути викликані модернізацією. Для У. Бека, це насамперед так зване «суспільство ризику», яке характеризується, з одного боку, повсюдним виникненням ризикових ситуацій, і відповідно, прагненням до пошуку адекватних способів їхнього запобігання, мінімізації й керування, а, з другого, — активізацією процесу індивідуалізації. Згідно з дослідженнями У. Бека, це означає, що «на тлі достатньо високого матеріального рівня життя і розвинутої системи соціальних гарантій, у ході історичного розриву з устояними формами життя, люди звільняються від класово пофарбованих відносин і форм життєзабезпечення в родині і починають у більшій мірі залежати від самих себе й своєї індивідуальної долі на ринку праці з її ризиками, шансами й протиріччями»¹.

Німецький дослідник пропонує розглядати даний процес, насамперед, як процес потрібної індивідуалізації особистості. Стверджується, що *на першому етапі* цього процесу особистість попадає в амбівалентні ситуації, з одного боку, вона практично повністю «звільняється» від зобов'язань, які сформовані певними спільнотами, до яких вона належить в умовах традиційного суспільства, а з другого — «втрачає» конкретні захист і гарантії щодо безпеки і розвитку, які їй може забезпечити ця ж соціальна система. *На другому етапі* процесу індивідуалізації особистості в умовах становлення суспільства ризику відбувається посилення вищезазначеної тенденції в напрямку подальшого розхитування колишньої стабільності й визначеності суспільного життя та усвідомлення виникнення все більшої кількості ризиків. *Третій етап* індивідуалізації припускає формування в особистості нових орієнтацій, систем цінностей, життєвих орієнтацій. Перераховані елементи формуються в контексті розвитку двох зустрічних тенденцій — стандартизації та інновації. Перша припускає традиційну залежність індивідуальної поведінки від стратегій у розвитку моди в різних сферах життєдіяльності суспільства (культурної, політичної, екологічної тощо), реклами, функціонування засобів масової інформації тощо. Друга тенденція формується певними інноваційними процесами властивими даному етапу розвитку суспільства, а саме —

¹ Див.: Multiple modernities / ed. by S. Eisenstadt. — L.: Transaction Publications, 2002. — 314 p.

² Аллард, Э. Сомнительные достоинства концепции модернизации / Э. Аллард // Социологические исследования. — 2002. — № 9. — С. 61.

³ Аллард, Э. Сомнительные достоинства концепции модернизации / Э. Аллард. — С. 61–62.

¹ Бек, У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек ; пер. с нем. — М.: Прогресс-Традиция, 2000. — С. 114.

зникненням класової солідарності, відсутністю механізмів гарантуючих справедливий розподіл життєвих шансів особистостей, підвищенням рівня безробіття тощо. Виходячи із цього, згідно до міркувань У. Бека, у суспільстві ризику формується нова передконфліктна ситуація, заснована на протиріччі між механізмами, що гарантують певну стабільність у розвитку особистості, і моментами, заснованими на поширенні не прогнозованих погроз, небезпек і ризиків.

Очевидно, що традиційні засоби запобігання виникненню та блокування розвитку таких ситуацій у новому соціокультурному контексті є не ефективними. Пошук, побудова та оволодіння ефективними механізмами врегулювання цих конфліктів (через тріаду «наука — політика — соціальна практика») можуть розглядатися як найбільш перспективні дослідницькі стратегії з позиції подальшого розвитку концепції «рефлексивної модернізації».

На відміну від Е. Гідденса, Е. Алларда та авторів концепції «рефлексивної модернізації», представники постмодерністської соціальної теорії (наприклад, Ж. Бодрійяр, Ж-Ф. Ліотар) запропонували розглядати існуючу реальність як світ постмодерна (тобто, певні культурні й ідеологічні конфігурації, що замінили умови модерну), для якого характерні певний тиск на протипагу розширенню (виробничих систем, товарів, технологій тощо), яке є властивим суспільству модерну. Очевидно, що визнання існуючої соціальної реальності суспільством так званого «постмодерністського» типу припускає, що для адекватної інтерпретації змін, які відбуваються з його структурними елементами та простором їхнього функціонування, необхідне формування (або розробка) якісно нової теоретичної конструкції. Тому, природно, що в цей період у системі соціально-гуманітарних знань виникають нові версії теорії модернізації за назвою концепції «постмодернізації».

Слід зазначити, що спочатку, прихильники цього варіанта теоретичних побудов спробували обґрунтувати зміст відмінностей існуючих між модернізмом і постмодернізмом. «Я вважаю, — стверджує, наприклад, С. Леш, — що існують чотири цілком вірних соціологічних пояснень, які певним чином пояснюють феномени модернізму та постмодернізму». Згідно до змісту першого з них — «модерна культура ефективно дестабілізує буржуазну ідентичність, в той час як постмодерна культура значною мірою асоціюється з відновленням стабільності буржуазної ідентичності. По-друге, в умовах модерної культури відбувається зростання ролі робітничого класу як колективної діючої

сили, тоді як постмодерна культура сприяє фрагментації робітничого класу. Третій аспект пов'язує модернізм і постмодернізм у такій сфері як зміна матеріалу та культурної структури в тому оточенні, що його людина будує для себе. Нарешті четверте пояснення полягає у деяких міркуваннях стосовно політичної економії постмодерної культури»¹.

Потім представники постмодерністської теорії (П. Бурдьє, С. Леш, Ю. Габермас та ін.) обґрунтували відмінності, які можна спостерігати між модерном («індустріальним», «капіталістичним», «економічним» суспільством) і постмодерном («постіндустріальним», «інформаційно-мережевим», «постекономічним» суспільством).

Аналіз доробків зазначених вище авторів свідчить, що найчастіше дослідники займають такі позиції. Вони стверджують, що модерн характеризується: розвитком національних економік; виробництвом, що виступає основою розвитку суспільства, та здобуває форму масового (тобто, відбувається орієнтація на випуск однакових речей); інтерпретацією робочої сили як даності та вторинного елемента виробництва; однолінійністю розвитку світу; ієрархією культур з виокремленням еталонних; ідеєю єдиної культури суспільства, що об'єднана загальною системою цінностей; культурною універсалізацією та асиміляцією; вірою в майбутнє, у прогрес; вірою в пізнанність світу та всесилля науки; визнанням позитивізму як загальнонаукової парадигми, а положень математичного моделювання — провідними методами аналізу; соціальною структурою суспільства, що заснована на класах і вертикальній стратифікації; самоідентифікацією, яка здійснюється через виробничий статус; довірою до держави; визнанням споживання як задоволення природних потреб.

У той же час ними обґрунтовується, що для постмодерна властиві: формування глобального ринку та позатериторіальних систем просування товарів і послуг; споживання як основа розвитку суспільства; перехід від масового виробництва до гнучких виробництв і заміщення масового ринку мікроринками; виникнення поняття людського капіталу і його динаміки; багатоваріантність розвитку світу; визнання рівноцінності культур; ідея культурного плюралізму та фрагментарності культур навіть усередині одного суспільства, визнання субкультур нормою; скепсис стосовно майбутнього та заперечення ідеї прогресу;

¹ Леш, С. Соціологія постмодернізму / С. Леш ; пер. з англ. — Л. : Кальварія, 2003. — С. 24

сумнів у можливостях науки поліпшити світ і звуження кола функцій науки; домінування інтерпретацій у соціальних науках, ідеї нелінійності та імовірнісного характеру світу, якісних методів досліджень; стилі життя та горизонтальна стратифікація як основа соціальної структури суспільства, самоідентифікація особистості через позавиробничі характеристики; неолібералізм, «роздержавлення» суспільства, акцент на правах та обов'язках особистості; споживання як форма самореалізації, творчості та легітимного сенсу життя¹.

Слід підкреслити, що після зіставлення двох перерахованих вище моментів, представники постмодерністської теорії безпосередньо переходять до побудови моделі переходу від модерного суспільства до постмодерного (тобто, до розробки заключної частини положень (що інтерпретують можливий механізм цього транзиту) так званої концепції «постмодернізації»).

Цими дослідниками також стверджується, що існує два «двигуни» постмодернізму. «Перший, — зазначає С. Леш, — поява нових соціальних класів як засобів виробництва та сприйняття нових постмодерністських культурних форм. Ключовим при цьому є розвиток постіндустріальних середніх класів, буржуазної фракції, що спирається на культурний капітал. Сьогодні культурне поле цих середніх класів, що продукують символи, розширюється таким чином, тобто відбувається таке «розмивання в масі», що вони починають поглинати, розмивати більш загальне соціальне поле...»². І далі дослідник зазначає, що «другим рушієм постмодернізації є розвиток нового типу пророків, нового типу авангарду. Цей новий тип авангарду сприяє не неортодоксії та модерністській автономізації, а ортодоксії та де-автономізації»³.

Слід також підкреслити, що ціла низка представників соціології постмодерна підтримали ці положення та запропонували свої варіанти їхнього розвитку. Наприклад, відомий французький дослідник А. Турен, у контексті побудови так званої «концепції історичності» (або «нової теорії соціальних рухів»⁴) інтерпретує виникнення та розвиток двох вищевказаних рушійних сил постмодернізму в такий спосіб.

¹ Див.: Тихонова, Н. Е. Эволюция концепции модернизации во второй половине XX века. — С. 29–30.

² Леш С. Социология постмодернизму / С. Леш. — С. 299–300.

³ Там само. — С. 300.

⁴ Див.: Аллард, Э. Сомнительные достоинства концепции модернизации / Э. Аллард. — С. 63.

Згідно до туренівських тверджень, у сучасних умовах розвитку соціальної реальності соціальні класи вже не виступають простими групами, що володіють нерівними ресурсами або можливостями — підлеглим і пануючим (правлячим) класами. Основна відмінність між технократією (представниками правлячого класу) і групами, підданими соціальному пануванню (технократичною домінацією), — наявність контролю над історичністю, тобто, «сукупністю засобів, за допомогою яких суспільство не відтворюється, а робить своє власне існування і його зміст»¹.

Виходячи із цього, при аналізі сучасного суспільства пропонується виділяти певний центральний конфлікт, за допомогою якого «поле історичності, сукупність культурних моделей трансформується в систему соціальних відносин, які завжди є відносинами нерівності, відносинами влади»². Останній істотно відрізняється від фундаментальних конфліктів, розвиток яких визначав динаміку попередніх типів суспільств. Тобто, таких конфліктів, які, за спостереженнями А. Турена, пов'язані з конкретної так званої «метасоціальною областю», що управляє суспільством, і прагнуть виявитися у всіх сферах соціального життя. У сучасних умовах розвитку соціуму, що виключає зі свого механізму функціонування метасоціальний принцип, згідно А. Турену, «стає необхідним зрозуміти класи як діючі особи і розглядати їх не у зв'язку із протиріччями, а у зв'язку з конфліктами»³.

З метою підкреслити цю важливу зміну пропонується як основні елементи соціальної структури розглядати не соціальні класи, а суспільні рухи, кожен з яких інтерпретується дослідником як «одночасно культурна орієнтована й соціальна конфліктна дія якогось суспільного класу, який визначається позицією панування або залежності в процесі присвоєння історичності, тобто тих культурних моделей інвестиції, знання та моралі, до яких він сам орієнтований»⁴.

У зв'язку із цим пропонується відрізнити суспільні рухи в точному значенні слова від інших видів суспільного протесту — соціокультурних (представлених, наприклад, жіночим рухом) і соціоісторичних рухів (що включають націоналістичні рухи), а також від інших типів

¹ Турен, А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен; пер. с фр. — М.: Научный мир, 1998. — С. 79.

² Там само. — С. 145.

³ Там само. — С. 89.

⁴ Там само.

конфліктної дії — колективної поведінки (що розглядається як «зусилля захисту, реконструкції або адаптації якогось хворого елемента соціальної системи, чи йде мова про цінність, норму, владні відношення або про саме суспільство») і різних форм боротьби (яка, розуміється як «механізми модифікації рішень, тобто, як фактори зміни, як політичні сили в самому широкому змісті слова»¹.

Виходячи із усього вищевикладеного, можна дійти висновку, що модернізація в неомодернізаційному контексті — історично обмежений процес, що протікає в різноманітних формах з урахуванням національно-культурних особливостей і наявних соціальних практик у результаті якого затверджуються основні інститути та цінності сучасності: демократія, ринок, освіта, раціональне адміністрування, трудова етика тощо. Очевидно, що наслідки цього процесу в цілому непередбачені, не тільки в аспекті оцінки їхньої позитивності або негативності, але і конкретних форм прояву.

Крім того, можна також погодитися з висновками П. Штомпки щодо визначення тих моментів, які відбивають істотні аспекти нових варіантів переходу від одного типу суспільства до іншого в сучасних тимчасових рамках, але не знайшли ще адекватної інтерпретації в наявних теоретичних конструкціях процесу модернізації (неомодернізації).

Зокрема, увага концентрується польським дослідником на таких моментах.

По-перше, стверджується, що в сучасних умовах розвитку суспільства як рушійна сила модернізації вже не слід розглядати політичну еліту, що орієнтується на дії «зверху». Головним актором соціальних змін виступає народна маса, яка мобілізована ініціативою «знизу».

По-друге, підкреслюється, що модернізацію не слід інтерпретувати винятково як результат рішень, прийнятих високоосвіченою елітою, що переборюють опір з боку населення, яке орієнтовано на традиційні цінності й устояний спосіб життя. Модернізація сьогодні, насамперед, процес, що викликаний масовою громадянською ініціативою.

По-третє, обґрунтовується, що первинними факторами в розвитку цього процесу виступають не ендегенні, імманентні фактори, а екзогенні чинники — від світового геополітичного розміщення сил до доступності «переконливих ідеологічних засобів: політичних, соціальних

¹ Турен, А. Возвращение человека действующего. Очерк социологии / А. Турен; пер. с фр. — М.: Научный мир, 1998. — С. 83.

доктрин і теорій, що обґрунтовують і підтримують сучасні цінності (наприклад, індивідуалізм, дисципліну, трудову етику, здатність покладатися на себе тощо)».

По-четверте, передбачається, що для сучасних суспільств не існує єдиної, універсальної моделі сучасності, так званого «зразка для наслідування» (як можливі варіанти розглядаються США, Японія, Південна Корея та ін.).

По-п'яте, модернізацію слід інтерпретувати як багаторівневий, різновекторний, антисинхронний і нелінійний процес, що не завжди досягає винятково бажаних результатів.

По-шосте, стверджується, що рівень ефективності модернізації визначається не тільки показниками економічного росту, але й рівнем залучення символічного капіталу кожної так званої «сучасної особистості».

По-сьоме, стверджується, що модернізація в посткомуністичних суспільствах повинна орієнтуватися на специфіку їхнього минулого розвитку: існування місцевих традицій, що містять певні модернізаційні потенції; існування економічних, політичних і культурних так званих «пережитків реального соціалізму»; відсутність діючої ідеології, яку підтримує переважна більшість їхніх громадян¹.

При цьому, природно, що провідними типами модернізації стають: «соціокультурна модернізація» (зміна ціннісних систем, формування нових життєвих установок та індивідуальних життєвих практик, орієнтованих на формування нового типу особистості, що виникає в результаті зміни зовнішніх умов існування і у свою чергу виступаючого потужним фактором цих змін)²; «хибна модернізація» (перехід, насамперед, від посткомуністичного суспільства до «хибної сучасності», яка інтерпретується як «неузгоджена, дисгармонійна, внутрішньо суперечлива комбінація трьох компонентів: 1) сучасних рис в окремих областях суспільного життя; 2) традиційних, домодерністських характеристик у багатьох інших областях і 3) усього того, що облачали у вишукані одяги, які покликані імітувати сучасну західну дійсність»³.

¹ Див.: Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — С. 181–184.

² Див.: Тихонова, Н. Е. Эволюция концепции модернизации во второй половине XX века / Н. Е. Тихонова, В. А. Аникин, С. В. Горюнова, Ю. П. Лежнина. — С. 32.

³ Штомпка, П. Социология социальных изменений / П. Штомпка. — С. 180.

2.3. Модернізаційний контекст розвитку українського суспільства

Як зазначалося вище, після руйнації соціалістичного блоку на чолі з СРСР та виникненням специфічної групи держав, яку прийнято ідентифікувати «пострадянським простором» або сукупністю посткомуністичних країн, постало питання щодо моделі подальшого розвитку цих суспільств («спроби «увійти» або «повернутися» до Європи» (у термінології П. Штомпки)).

При цьому варто пам'ятати, що Україна на цей момент — колишня складова СРСР — була виключена із світового політичного процесу на певний час у якості активного політичного суб'єкта, оскільки у суспільстві відбулися вагомні трансформації. Зазнали змін соціальна структура та її підструктури, була зруйнована ідеологічна база, деномінувалися матриці соціальних цінностей. У цілому, у цей період розвитку українського суспільства були притаманні такі процеси.

1. Був розірваний зв'язок між громадськістю та політичною елітою. Правляча верхівка сконцентрувалася на перерозподілі владних повноважень та стратегічних ресурсів, повністю ігноруючи соціальне життя своїх громадян.

2. Зазнала руйнівних процесів система політичної соціалізації молодших поколінь.

3. Політична еліта якісно не змінилася, але почалися процеси її олігархізації. При владі залишилися представники партійної номенклатури, вихідці з комсомолу. Склад її поповнився за рахунок агентів олігархічних угруповань.

4. Ідеологічна криза. Відмова від комуністичної доктрини розвитку не давала змоги оперативно розробити нову ідеологічну базу. Політично-ціннісний вакуум мали заповнити ідеї демократичних цінностей, прав людини, гасла боротьби з комунізмом, як із антигуманною практикою. Реальна неефективність цих ідей була в їхній концептуальній неформленості.

5. Правлячий клас проголосив доктрину вільного ринку та ринкової економіки, але її впровадження не могло не зазнати поразок на першій стадії, оскільки економіка країни не могла відразу функціонувати згідно запланованої схеми, внаслідок інерційних процесів у її структурних механізмах.

6. Новий політичний режим вимагав реорганізації існуючих інститутів розподілення влади. Така трансформація ще більш послабила зв'язок між населенням та елітою. Також необхідною була легітимізація інститутів представницької демократії, розроблення відповідних механізмів для цього.

7. Перестали функціонувати канали циркуляції правлячого класу. Перебудова механізмів політичної системи призвела до знищення структур та ланок, які забезпечували партійну номенклатуру новими кадрами.

8. Формування багатопартійної системи та нівелювання значущості КППРС, як політичної сили державного значення, вивело з-під тотального контролю та відповідальності діяльність чиновників різного рівня. Це викликало підвищення рівня корумпованості у масштабах країни. Така ситуація поглибила недовіру суспільства до представників політичної влади.

9. Не зважаючи на багатопартійність, жодна з політичних сил не змогла протягом тривалого часу запропонувати суспільству конкретної політичної концепції подальшого розвитку. Ідеологічну платформу складала низка загальних ідей про лібералізацію усіх сфер життя, орієнтування на демократичні цінності та вільний ринок. Крім того, потенційний електорат не був обізнаний у програмах політичних партій, що призводило до неадекватного оцінювання ним політичної ситуації прийняття іррелевантних рішень.

10. Послаблення процесів циркуляції еліти викликало її подальше замикання у собі. Політична боротьба перетворювалася у боротьбу інтересів специфічних утворень крупного капіталу — торгівельно-фінансових груп. Таке становище позбавляло представників влади авторитету серед пересічного населення. Неспроможність держави подолати економічну кризу ще більш погіршувало відносини «еліта — суспільство».

11. Відсутність бекграунду демократичної (партисипаторної) політичної культури у населення поглиблювали його відчуження від політичних процесів у країні, посилювали політичну апатію, розширювали обсяги політико-ціннісного вакууму.

12. Українська держава як і значна частина пострадянських держав зайняла маргінальне положення у геополітичному аспекті. У стратегічному значенні необхідно було визначатися з векторами подальшого розвитку: прозахідним (де-факто — проамериканським) та проросій-

ським. Від цього залежало визнання України, як геополітичного самостійного суб'єкту, або ж як об'єкту впливу з боку держав-лідерів світового простору. Крім того, значною проблемою була інтеграція держави в систему зовнішніх ринкових економічних взаємовідносин.

Питання про модернізацію українського суспільства в контексті процесу глобалізації виступає предметом дослідження вітчизняних і закордонних учених (С. Бистрицький, Е. Гідденс, Г. Дерлуг'ян, І. Коліушко, Н. Розов, П. Штомпка та ін.). При цьому, найчастіше цей перехід розуміється в контексті розвитку вище запропонованого визначення П. Штомпки, тобто з акцентом на аналізі рівня твердження основних інститутів і цінностей сучасності: демократії, ринкових відносин, раціональності керування, громадської активності тощо.

Крім того, аналіз сучасної соціально-політичної й економічної літератури, присвяченої вивченню цієї проблеми, свідчить про виокремлення у вітчизняному науковому та політичному співтовариствах певних стратегічних ліній, що вимагають розгляду процесу модернізації поряд з процесом так званого демократичного транзиту. Слід зазначити, що цей концепт, ні в західній, ні в вітчизняній політичній науці також ще не отримав загальноприйнятої адекватної експлікації. Так, відповідно до міркувань певної групи українських політологів, термін «демократичний транзит», позначає процес трансформації посттоталітарних суспільств, що має на меті заснування політичної демократії. «Транзит» — спосіб руху до мети, маршрут, в якому не виключені як прямі й гладкі відрізки шляху, так і ямкуваті, тупикові¹. З позиції іншої групи дослідників, демократичний транзит — політичний процес, що відбувається в існуючому правовому полі держави та супроводжується зломом інститутів політичного режиму, що відживає, встановленням і зміцненням широкої мережі демократичних інститутів громадянського суспільства й посиленням демократичних функцій державно-владних структур². Тобто, демократичний транзит є таким типом політичної трансформації, який характеризується насамперед

¹ Див.: Гавриш, С. Шлях від комунізму до демократії більш довгий і тернистий, ніж шлях від демократії до комунізму [Електронний ресурс] / С. Гавриш. — Режим доступу : http://www.gavrysh.com.ua/demo_trans.uk.html.

² Див.: Радченко, О. В. Сучасні політичні інститути та процеси в умовах реформування політичної системи України: Програма та методичні рекомендації для слухачів за спеціальністю «Державне управління» / [укл. В. В. Лісничий]. — Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. — 22 с.

своїм інституційним спрямуванням, оскільки основною метою вважає інституційний злам та розбудову нових демократичних інститутів, не виходячи при цьому за межі існуючого правового поля.

Т. Бельська вважає, що перехід до демократії (демократичний транзит), насамперед, розуміється як тимчасовий процес¹. Тобто, демократичний транзит — процес трансформації посттоталітарних суспільств, що має на меті заснування демократії. Він охоплює весь спектр суспільних відносин, а саме: політику, економіку, соціальну структуру, управління, культуру та духовну сферу.

Тимчасовість як одна з основних суттєвих характеристик цього процесу виокремлюється й іншими політологами. Наприклад, Г. Ерме стверджує, що перехід до демократії (демократичний транзит) слід розуміти як тимчасовий процес. Він являє собою нечіткий період часу, що протікає між падінням режиму і моментом, коли важелі влади виявляються під повним контролем демократичного режиму, що змінює його. Він зазвичай завершується, коли дана демократія наділяє себе законними інституціями та конституцією, коли демократичні керівники забезпечили своє верховенство, визнане армією і номенклатурою, тим самим роблячи можливим мирні переходи влади².

При цьому, окремі дослідники (наприклад, А. Колодій) відзначають, що частина українських авторів взагалі в своєму аналізі не вживають слова «перехід» (чи його англійського аналога — «транзит»), вважаючи, що воно містить конотацію «кінцевого пункту призначення», тоді як демократизація (як утім і розвиток консолідованої демократії) — це неперервний процес, який ніколи не закінчується. Тому перевага надається терміну «трансформація», якому начебто не властива подібна телеологічність. Враховуючи теперішні дискусії про відповідність транзитологічної парадигми сучасним дослідницьким потребам, а також низхідні тенденції у процесах демократизації в глобальному вимірі, можна погодитись, що «трансформація» — більш нейтральний стосовно конкретних схем аналізу термін і тому може мати ширше застосування. Однак його вживання також потребує кон-

¹ Див.: Бельська, Т. В. Демократичний транзит: специфічна риса сучасного суспільно-політичного процесу [Електронний ресурс] / Т. В. Бельська. — Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc.../09.pdf>

² Див.: Радченко, О. Демократичний транзит, як механізм реформування державного управління: світові моделі та проблеми застосування / О. Радченко // Науковий вісник: Демократичне врядування. — 2009. — Вип. 3. — С. 65–72.

цептуальної визначеності, оскільки у працях різних дослідників йому надається не зовсім однаковий зміст¹.

У сучасному науковому співтоваристві вважається, що транзитологічна парадигма була запропонована Д. Растоу, доповнена Г. О'Доннелом та Ф. Шміттером, і була зорієнтована саме на ліберально-демократичні цінності. Д. Растоу, узагальнивши досвід транзиції певних країн, заклав підґрунтя процедурного підходу та дійшов висновку, що процес переходу до демократії складається з трьох етапів: 1) «підготовча фаза», відмітною рисою якої є не плюралізм, а поляризація політичних інтересів; 2) «фаза прийняття рішення», на якій полягає пакт або пакти, що включають вироблення і усвідомлене прийняття демократичних правил; 3) «фаза звикання», коли відбувається закріплення цінностей демократії, а також політичних процедур та інститутів².

Доповнену модель представили Г. О'Доннел і Ф. Шміттер, які виділили три основні стадії переходу до демократії: 1) лібералізація яка передбачає процес інституціоналізації громадських свобод без зміни владного апарату; результатом цього стає побудова «опікунської демократії» (тобто здійснюється опіка частіше всього військового апарату над демократичними інститутами); 2) демократизація – період інституціоналізації демократичних норм і правил, успішність якого залежить від виконання двох умов: демонтажу колишнього авторитарного режиму і свідомого вибору політичними силами демократичних інститутів і процедур; в процесі демократизації відбувається зміна всієї структури політичної влади і підготовка вільних змагальних виборів, які формують основу демократичної політичної системи; 3) соціалізація громадян, яка передбачає засвоєння ними нових демократичних норм і цінностей³. Пізніше, Т. Карозерс інтерпретує ці фази, як «відкриття», «прорив» та «консолідацію».

Модель А. Пшеворського складається з двох періодів: 1) лібералізації і 2) демократизації, що ділиться на дві стадії – «вивільнення з-під авторитарного режиму» і «конституювання демократичного правління».

¹ Колодій, А. Траєкторія демократичного переходу в Україні / А. Колодій // Трансформація в Польщі і в Україні: 1989–2009: Вибрані аспекти. – К. : КНС, 2010. – С. 23–38.

² Див.: Романюк, О.І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О.І. Романюк. – Харків : ХДАК, 2011. – С. 24.

³ Там само. – 376 с.

ня». Лібералізація характеризується нестабільністю і різною спрямованістю (знизу або зверху)¹. Очевидно, що А. Пшеворський явно не враховує соціально-економічний аспект проблеми переходу країн до демократії.

На початку 1990-х років у політичній науці виникає нова концепція, що отримала назву «хвиль демократизації», яка висвітлює процеси становлення сучасних інститутів демократичного правління у транснаціональному просторі. Провідним автором цієї концепції є американський політолог С. Хантингтон. У книзі «Третя хвиля: Демократизація наприкінці XX сторіччя» демократичні зміни пропонується розглядати як хвильоподібні. При цьому «хвиля демократизації» інтерпретується як «група переходів від недемократичних до демократичних режимів, що відбуваються в певний проміжок часу, та за кількістю істотно переважають переходи в протилежному напрямку протягом певного періоду»².

Становлення демократичних режимів по країнах згідно з цим підходом відбувається нерівномірно. При цьому зазначається, що «найчастіше визначити момент переходу від одного режиму до іншого можна лише умовно», також, як тільки умовно можна визначити «дати хвиль демократизації і відкатів»³. С. Хантингтон зазначає, що в сучасному світі відбулися три хвилі демократизації, але не всі переходи до демократії були під час цих хвиль. Перші дві хвилі супроводжувалися зворотнім «відкатом», під час якого деякі країни поверталися до недемократичного правління. Тому можна лише умовно встановити момент переходу від одного режиму до іншого й визначити дати хвиль демократизації⁴.

Отже, перша хвиля демократизації тривала, згідно з автором, з 1828 по 1926 р., сягнувши кульмінації розвитку після Першої світової війни, коли у світі утворилося більше 29 демократичних держав. Вона означала поширення парламентаризму, багатопартійних систем і загального виборчого права насамперед у країнах Західної Європи і Північної

¹ Див.: Пшеворський, А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке / А. Пшеворский ; пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 320 с.

² Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 26.

³ Там само.

⁴ Там само. – С. 92.

Америки. Однак марш Б. Муссоліні на Рим у 1922 р. знаменував собою початок зворотної хвилі (1926–1942 рр.), що принесла тоталітаризм у різних його формах: фашизм, сталінізм, нацизм. Це підтверджується тим фактом, що на початок 40-х рр. залишилося всього 12 демократичних країн у світі.

Друга коротка хвиля демократизації — з 1943 по 1962 рр., яка характеризувалася перемогою союзників у Другій світовій війні й демократичними процесами до 1960 р. У цей період існувало 36 демократій. На 1960–1975 рр. припадає друга зворотня хвиля, у результаті чого у світі стало на 6 демократичних держав менше.

Третя хвиля демократизації, або «глобальна демократична хвиля», почалась у 1974 р. з падінням авторитарних режимів у Португалії та Греції. У 1975 р. зі смертю генерала Франко в Іспанії закінчується тридцятишестирічний період авторитарного правління й починається процес переходу до демократії, який завершився прийняттям нової демократичної конституції у 1978 р. У кінці 1970-х рр. демократична хвиля охопила Латинську Америку та низку країн Азії. Тут на шлях демократії стали Перу, Еквадор, Болівія, Аргентина, Уругвай, Бразилія, Гондурас, Туреччина, Філіппіни, Південна Корея, Пакистан. У кінці 80-х — на початку 90-х рр. комуністичні режими зазнали краху в Південній та Центрально-Східній Європі, а в 1991 р. на руїнах Радянського Союзу виникає низка нових незалежних держав, які проголошують про свій демократичний вибір (Білорусь, Литва, Латвія, Естонія, Казахстан, Росія, Україна та інші).

Тобто, С. Гантінгтон оцінює етап 1980–90-х рр. транзиту, як третю хвилю демократизації, що охопила велику групу країн. Характеризуючи цей процес як світову демократичну революцію, він відзначає, що до початку 90-х років «демократія розглядається як єдина легітимна і життєздатна альтернатива авторитарного режиму будь-якого типу»¹.

Представники структурного підходу до аналізу демократизації (С. Ліпсет, Г. Алмонд, С. Верба, Р. Інглхарт, Л. Пай) вважають, що існує зв'язок між деякими соціально-економічними і культурними факторами, і ймовірністю встановлення та збереження демократичних режимів у різних країнах. Ця залежність розуміється саме, як структурна передумова демократизації, тобто обумовлена впливом тих чи інших

¹ Хантінгтон. С. Третья волна. Демократизация в конце XX века / С. Хантінгтон. — С. 72.

об'єктивних суспільних структур, а не суб'єктивними намірами і діями учасників політичного процесу. В якості основних виділяються три типи структурних передумов демократії: набуття національної єдності та релевантної ідентичності; досягнення досить високого рівня економічного розвитку; масове розповсюдження таких культурних норм та цінностей, які передбачають визнання демократичних принципів, довіру до основних політичних інститутів, міжособистісну довіру, почуття громадянськості тощо¹.

Таким чином, якщо структурний підхід орієнтується на наявність «об'єктивних» соціальних, економічних, культурних та інших факторів, що впливають на благополучний або неблагополучний результат демократичних перетворень, то процедурний в якості необхідної підстави демократизації і демократії виділяє дії політичних акторів, які здійснюють цей процес перетворень.

Гальмування демократичних перетворень, виникнення етнічних конфліктів (Югославія, Чечня тощо), прихід до влади в деяких країнах лідерів з диктаторськими ознаками зумовило появу так званої концепції стадіалізму, яку Т. Карозерс назвав «демократичним песимізмом»². Представники цієї парадигми (Ф. Закарія, Р. Каплан, Д. Снайдер, Е. Менсфілд, Е. Чуа) дійшли до висновку, що необхідно дотримуватися чіткої послідовності переходу до демократії. Оскільки, деякі країни не готові до встановлення демократичних інституцій, необхідно відкласти процес демократизації на невизначений час. Стимуляція демократизації може призвести до небажаних наслідків. Таким чином, «стадіалісти» поставили під сумнів цінності демократичних перетворень, і, взагалі релевантність транзитологічної парадигми навколишній дійсності.

Російський політолог А. Мельвіль³ також запропонував відмовитися від ліберально-демократичних ціннісних орієнтацій транзитології та переорієнтуватися на позитивістський підхід. На його думку, в найбільш успішних випадках модель переходу до демократії підкорялася певній логіці дій і подій. Як правило, південноєвропейські та

¹ Див.: Хейвуд. Э. Политология : учеб. для студ. вузов / Э. Хейвуд ; пер. с англ. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. — 544 с.

² Див.: Карозерс Т. Ошибка теории поэтапной демократизации / Т. Карозерс // Pro et Contra. — 2007. — янв.-фев. — С. 85–102.

³ Див.: Мельвиль, А. Ю. Демократические транзиты (теоретико-методологические и прикладные аспекты) / А. Ю. Мельвиль. — М.: МОНФ, 1999. — 108 с.

латиноамериканські демократизації починалися зверху, тобто від правлячої еліти, яка складалася з реформаторів і консерваторів. Початок реформ супроводжувала попередня «лібералізація», яка могла включати у себе поєднання політичних і соціальних змін – ослаблення цензури в ЗМІ, відновлення низки індивідуальних юридичних гарантій, звільнення більшості політичних ув'язнених тощо. Реформатори, проводячи реформи поступово, намагалися протистояти консервативним силам режиму. Це вело до зростання суспільної напруженості і загострення конфліктів. Вирішення даного протиріччя відбувалося не як перемога однієї політичної сили над іншою, а як оформлення особливого роду пакту між сторонами, що змагаються, і які встановлюють «правила гри» на наступних етапах демократизації і певні гарантії для тих, хто програв. За цим слідували установчі вибори, в результаті яких до влади приходили не політики, що проводили реформи, а представники опозиції. Потім відбувалися «вибори розчарування», які передавали владу в руки вихідців з попередніх правлячих еліт, які в цілому не прагнули до реакційної реставрації старого режиму. Таким чином, відбувалася інституціоналізація демократичних процедур, яка була основою для побудови в майбутньому консолідованої демократії.

У контексті скепсису до транзитологічної парадигми Т. Карозерс відзначив, що не є дійсним те, буцімто більшість «перехідних держав», насправді знаходяться у процесі переходу до демократії. Також він підкреслює, що зазначені три фази переходу не є обов'язковими для посттоталітарних країн.

Складність переходу посттоталітарних держав підкреслює К. Оффе. Вона полягає у труднощах реформування економіки та розбудові національної держави. Його модель транзиту розшифровується наступним чином: встановлення політичної демократії, ринкової економіки та створення національної державності¹.

Схему К. Оффе доповнює модель Т. Кузьо, який на ґрунті аналізу демократичних перетворень у пострадянських країнах, дійшов до висновку, «що швидкий розрив з минулим став можливим тільки в регіонах з міцною національною ідентичністю (як то три держави Балтії, Західна Україна, Польща)². До трифазової моделі К. Оффе, Т. Кузьо додає четверту фазу — формування політичної нації. Саме цей етап

¹ Див.: Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій / О. І. Романюк. — Харків : ХДАК, 2011. — 376 с.

² Там само.

сучасна Україна не може подолати, оскільки «лінія розколу» між східною та західною частинами держави не зникла. Модель Т. Кузьо найбільш адекватно описує сучасну ситуацію з демократичним транзитом в Україні. Відсутність сформованої нації, розмита ідентичність, неефективність роботи демократичних інституцій, політична дезорієнтація більшості населення, клановість та олігархізація правлячих еліт, імобільність громадських організацій не можуть позитивно впливати на подальший розвиток країни.

Відтак, можна зробити висновок, що так чи інакше, процеси, які досі відбуваються в Україні пов'язані, насамперед, з процесами демократичного транзиту, формуванням нової матриці політичних взаємовідносин. Але, якщо інститути демократії сформовані та функціонують певним чином, то констатувати їхню ефективність на сьогоднішній день неможливо. Тому фаза переходу ще незакінчена.

На думку В. І. Бортнікова, «українське суспільство перебуває лише на початковому етапі другої фази системної трансформації, яка характеризується переходом від реалізації завдань лібералізації (що в основному було зроблено на попередньому етапі) до власне демократичних перетворень. Терміни ж закінчення теперішньої фази («демократизація»), залишається відкритим питанням, оскільки процеси демократизації не впорядковані, не спираються на цілеспрямовану державну стратегію і є скоріше результатами політичної кон'юнктури або вимушеними поступками влади на тиск української громади «знизу»¹.

У контексті переходу від тоталітаризму до демократії та побудови нового світового порядку, вибір для України стає очевидним та безальтернативним: демократична держава, громадянське суспільство та ринкова економіка (тобто, прагнення саме до позитивних результатів процесу модернізації). При цьому, рівень ефективності процесу модернізації українського суспільства пов'язують, насамперед, з сукупними індивідуальними зусиллями громадян країни (самоорганізація), зростанням цінностей індивідуального життя, підприємницької ініціативи, прагматизму, соціал-демократичних ідей соціальної держави (народний капіталізм), затвердженням засад і підвалин цивілізаційного буття, толерантності як засобу консолідації країни².

¹ Див.: Бортніков, В. І. Політична участь і демократія: українські реалії : монографія / В. І. Бортніков. — Луцьк : РВВ «Вежа», 2007. — 524 с.

² Див.: Лукашевич, М. Модернізація теорія / М. Лукашевич, М. Недюха // Соціологічна енциклопедія / укл. В. Г. Гордяненко. — К. : «Академвидав». 2008. — С. 239.

Найчастіше вищезазначені напрямки модернізації представлені в політиці та соціально-політичних практиках українського суспільства реформуванням в області інституціональної організації держави (політична система, місцеве самоврядування, судова система), у його соціально-економічній сфері функціонування (фіскальна політика, монетарна політика, освіта, охорона здоров'я, комунальний сектор, енергетика, аграрний сектор) і в сфері зовнішньоекономічної політики та національної безпеки (дипломатична служба, європейська інтеграція, відносини із країнами СНД, політика стосовно нових регіональних лідерів (Китай, Індія, Бразилія))¹. При цьому представники вітчизняної системи соціально-гуманітарних знань справедливо акцентують увагу на тому моменті, що перераховані вище напрямки повинні певним чином узгоджуватися з розвитком громадянського суспільства в Україні. Так, А. Єрмолаєв, стверджує, що «загальна мета модернізації держави – гарантувати поступальний демократичний розвиток української республіки, забезпечити зміцнення громадянського суспільства та створити дієві механізми суспільного контролю, реальної участі громадян у політичних процесах»².

Відповідно до згаданих вище новітніх вимог щодо теоретичної конструкції модернізації, спроможної адекватно відтворювати всі її аспекти, аналіз достатньо великої кількості проектів і рекомендацій реформування основних сфер життєдіяльності сучасного українського суспільства, запропонованих соціуму з боку провідних представників вітчизняного наукового співтовариства, дозволяє стверджувати таке.

Безумовно, ці розробки знов таки орієнтовані на традиційного головного суб'єкта модернізації — сильну політичну еліту. Тільки окремі дослідники (серед яких І. Коліушко, І. Бураковський, А. Ткачук) стверджують, що розробкою консолідованої стратегії комплексу системних реформ повинно (й що значно важливіше) і здатне займатися саме громадянське суспільство³.

¹ Див.: Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – К. : Мережа підтримки реформ, 2009. – С. 3–4; Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 6.

² Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – С. 6.

³ Див.: Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – К. : Мережа підтримки реформ, 2009. – С. 5.

Питання щодо напрямків мобілізації народних мас (організації громадської ініціативи) безпосередньо пов'язується, насамперед, з визначення головних стратегій та практик побудови громадянського суспільства в Україні. Тобто, стратегія традиційного формування ініціативи «зверху» залишається домінуючою¹.

Серед факторів, що визначають основні напрямки розвитку модернізації у всіх сферах життєдіяльності українського суспільства, як і раніше в якості первинних, розглядаються іманентні (традиційно присутні в соціумі) чинники – боротьба еліт, низький рівень економічного розвитку, корумпованість соціальної сфери тощо. Але, слід зазначити, що останнім часом в усіх соціальних проектах щодо напрямків та перспектив модернізації України робиться особливий акцент на двох моментах – адекватній оцінці можливих наслідків глобалізації, в умовах розвитку якої відбувається українське державотворення, і забезпеченні підтримки відповідного рівня національної безпеки країни².

Зрозуміло, що досягнення цього рівня, насамперед, пов'язано з особливостями розвитку інформаційного простору України, який формується в контексті посилення інформаційно-психологічного протистояння на міжнародній арені. Це підтверджується й змістом цілої низки політико-правових актів, що розроблялися та приймалися на державному рівні в Україні останнім часом (наприклад, Закон України «Про основи національної безпеки України» (2003), Указ Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» (2008), «Доктрина інформаційної безпеки України» (2009) тощо³).

В якості так званого «зразка для наслідування» у контексті здійснення комплексу системних реформ більшістю вітчизняних дослід-

¹ Див.: Корнієвський, О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія / О. А. Корнієвський. – К. : Альтерпрес, 2010. – 396 с.

² Див.: Корнієвський, О. А. Громадські об'єднання у системі національної безпеки держави: монографія / О. А. Корнієвський. – К. : Альтерпрес, 2010. – 396 с.; Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. – К. : Мережа підтримки реформ, 2009. – 120 с.; Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: монографія / за заг. ред. А. В. Єрмолаєва. – К. : НІСД, 2010. – 528 с.

³ Див.: Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19 червня 2003 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cqi-bin/laws/main.cqi=2808-12>; Указ Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» № 377 від 23 квітня 2008 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cqi-bin/laws/main.cqi=2079-11>.

ників пропонується розглядати країни Євросоюзу (особливо колишніх представників соціалістичного табору – Польщу, Угорщину тощо)¹.

У цілому процес модернізації презентується представниками вітчизняної системи соціально-політичного знання як лінійний процес, орієнтований винятково на моменти постійного розвитку, удосконалення й, в остаточному підсумку, досягнення оптимістичної перспективи. Наприклад, представники Національного інституту стратегічних досліджень стверджують, що в результаті модернізації в економічній сфері «країна має отримати стабільну систему державних фінансів, розвинений внутрішній ринок, стійку фінансово-банківську систему та технологічно оновлений реальний сектор, що посідатиме чільне місце у глобальній економіці»².

Працівники Лабораторії законодавчих ініціатив та Інституту громадянського суспільства переконливо вважають, що за умов позбавлення місцевих державних адміністрацій здійснення невласливих їм функцій — «виконання повноважень виконавчих органів районних та обласних рад» — у контексті модернізації в сфері місцевого та регіонального самоврядування «зросте їх роль як органу виконавчої влади загальної компетенції, що координує діяльність територіальних підрозділів центральних органів виконавчої влади та здійснює нагляд за дотриманням органами місцевого та регіонального самоврядування Конституції та законів України»³. Рівень ефективності здійснення системи реформ знову ставиться у відповідність, насамперед, з побудовою «ефективної соціально-економічної моделі, здатної до інноваційного саморозвитку та забезпечення якісного зростання», тобто — до традиційних економічних показників⁴.

Що ж стосується моменту орієнтації стратегії модернізації посткомуністичних країн на специфічні наслідки їхнього минулого розвитку, те найчастіше в сучасних політичних проектах увага вітчизняних дослідників концентрується винятково на існуванні нега-

¹ Тищенко Ю. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадське суспільство [Текст] / Ю. Тищенко, П. Байор, М. Товт, С. Горобачишина. — К.: «Агенство Україна», 2010. — 148 с.

² Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. — С. 5.

³ Модернізація України: визначення пріоритетів реформ. Проект до обговорення. — К.: Мережа підтримки реформ, 2009. — С. 17.

⁴ Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. — С. 5.

тивних складових — «пережитках реального соціалізму», здатних реально блокувати результативність запропонованих реформ у всіх сферах функціонування українського суспільства. В якості останніх пропонується, наприклад, розглядати неопатримоніальний характер вітчизняного політичного режиму. «Основною рисою таких режимів, — стверджують співробітники Національного інституту стратегічних досліджень, — є відтворення системи влади, за якої відбувається «привласнення» сфери державного управління легальними носіями політичної влади, внаслідок чого державно-політичне управління здійснюється за моделлю «приватного володіння»¹.

При цьому як основні характеристики такої неопатримоніальної політико-режимної моделі за умов розвитку українських суспільств пропонується розглядати: формування класу рентоорієнтованих підприємців, котрі задля досягнення власних економічних інтересів використовують інституціонально-політичні можливості злиття влади та власності; приватне використання державно-адміністративних ресурсів, передусім репресивно-силової та фіскальної функцій держави, задля боротьби з політичними опонентами та економічними конкурентами; провідну роль клієнтарно-патронажних відносин і зв'язків у структуруванні політико-економічного процесу, а також простору реальної політичної боротьби².

Взагалі, слід зазначити, що розвиток України, який відбувається в контексті демократичного транзиту, модернізаційного процесу та глобалізаційних змін, останнім часом стає більш керованим (тобто, спостерігаються певні моменти усвідомлення необхідності постійних поправок та їх здійснення в межах доцільності). Наприклад, загальновідомо, що у вересні 2000 р. Україна серед 189 держав-членів ООН підписала Декларацію Тисячоліття. Цілі розвитку тисячоліття були адаптовані для України у 2003 р., та переглянуті у 2010 р. На сьогодні ця матриця завдань, адаптованих для України, складається із 7 цілей, 15 завдань та 33-ох індикаторів для моніторингу прогресу їхнього досягнення³.

Рейтинг скоректованих і уточнених цілей, які повинно було на практиці досягнути українське суспільство до 2015 р. має такий ви-

¹ Україна в 2010 році: щорічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку. — С. 11.

² Там само.

³ Див.: Сітнікова, Н. Визначення цілей і пріоритетів суспільного розвитку / Н. Сітнікова, Н. Мусіна // Pro Futuro. — 2013. — № 1 (травень). — С. 11.

гляд: Ціль 1. Подолання бідності; Ціль 2. Забезпечення якісної освіти впродовж життя; Ціль 3. Забезпечення гендерної рівності; Ціль 4. Зменшення дитячої смертності; Ціль 5. Поліпшення здоров'я матерів; Ціль 6. Обмеження поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу та туберкульозу і започаткування тенденції до скорочення їхніх масштабів; Ціль 7. Сталий розвиток довкілля¹. Цей момент може служити підтвердженням формування в керівництві українського суспільства певного рівня рефлексивності.

Відтак, виходячи з вищевикладеного, можна зробити певні висновки: теорія модернізації як і раніше залишається активно досліджуваним елементом предметного поля сучасної системи соціально-гуманітарного знання; західна політична наука запропонувала певні стратегії, що дозволяють підвищити рівень експлікаційного й прогностичного потенціалу існуючих варіантів розглянутої теорії; представники вітчизняної системи соціально-політичних знань пропонують розглядати здійснення модернізації українського суспільства в безпосередньому взаємозв'язку цього процесу із процесами демократичного транзиту і глобалізаційних трансформацій; вітчизняні дослідники у своїх наукових розвідках і соціальних практиках досить вибірково підходять до запропонованих західними колегами дослідницьких проектів процесу модернізації, демократичного транзиту та глобалізації; така ситуація, формується, з одного боку, досить обґрунтованим прагненням вітчизняних дослідників акцентувати увагу на існуванні (і в той же час у певному сенсі — збереженні) своєрідної природи й специфіки формування української реальності, а з другого боку — відсутністю у них (безумовно, насамперед, за об'єктивних причин) достатньої кількості реальних практик державного будівництва, що дозволяють всебічно й у повному обсязі рефлексувати в цьому напрямку; подальший розвиток досліджень проблемного поля модернізації за умов українського державотворення вбачається, насамперед, в продовженні та активізації (розпочатої ще з 2000 р. ініціативи цілої низки громадських організацій) публічного діалогу між представниками владних структур, наукового співтовариства та так званого «третього сектору».

¹ Сітнікова, Н. Визначення цілей і пріоритетів суспільного розвитку / Н. Сітнікова, Н. Мусіна // Pro Futuro. – 2013. – № 1 (травень). – С. 1.